

megmutatod, miképpen alakítod az anyagot, anyagnak tekintve régebbi írásaidat is, hogyan mered – például – kiforgatni, tagadni és beteljesíteni nekem mindmáig legjobb, legszebb könyvedet, A SZÍV SEGÉDÍGÉI-t. Ez az ütköztetés-ütközés a rugója a nyugtalan gondolkodásodnak (vagy fordítva?) – a szerencsédnek, az eszednek és a művészi érzékednek egyaránt és együtt köszönheted, hogy megtaláltad hozzá a technikát. Meg a nyelvet, ugyi. (Az 56-os fejezet áriája, amely egyensúlyba építi az igencsak széttartó elemeket, gondolatokat és hangokat, patetikus és blaszfémikus hajlításokat, bravúros, sőt bravúr.)

Na, egy kicsit hosszú lettem, majdnem egyötöde egy tisztességes kritikának. Pedig folytathatnám, folytatnám. De: unnád.

Barátsággal

Réz Pál

Bp., 2008. május

P. S. Már ne vedd zokon, kérlek, de az emberlány (sőt az emberfia) a farát nem *nőveli* (131.), még Erdélyben sem, hanem *hizlalja*. Bocs.

REGÉNY A BÁLI SZEZONRA

Závada Pál: *Idegen testünk*
Magvető, 2008. 391 oldal, 2990 Ft

A mindenkori jelen leginkább a saját tapasztalatától és tettei következményeitől mentes. Alig lehetséges akár megközelítőleg is objektív történelmet írni, mert a kései szemlélő már egy visszavonhatatlanul más perspektívából néz a múltba, elveszítette a távoli jelen átélésében az ártatlanságát, és ez a következményekkel számot vető „szubjektív” elem alig küszöbölhető ki egy adott korszak történelmi vagy művészi ábrázolásából. „Amikor Ranke egyszer kijelenti, hogy kioltani szeretné saját énjét, hogy a dolgokat úgy lássa, ahogyan azok voltak, ez nagyon is szépen és erőteljesen fejezi ki az igazi történetírónak az objektív valóság utáni mély vágyát.” (W. Dilthey: A TÖRTÉNELMI VILÁG FELÉPÍTÉSE A SZELLEM-TUDOMÁNYOKBAN. Gondolat, 1974. 209.)

Hasonló törekvés figyelhető meg Závada

Pál legutóbbi két regényében, ahol az 1940-es évek magyar politika- és eszmetörténetét veszi nagyon alapos vizsgálat alá, gazdagon dokumentálva a korabeli források segítségével ezt a korszakot, szinte hozzárendeli szereplőit ehhez a kortörténeti anyaghoz, hogy valamelyest közelebb jusson a vész-korszak előtti tudat-tömeg hétköznapi megnyilvánulásaihoz. Míg A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban mintegy ötven évet jelenít meg (1942–1992), és a kor politikai metszetén túl legalább hasonló súllyal bír a közelmúltba vezető szerelmi szál, az IDEGEN TESTÜNK hét évet ábrázol (1940–1947) a magyar történelem legsötétebb, legzavarosabb korszakából, és a kiszáradt ellen indított koncepció per ábrázolásával sejteti, hogy a dolgok a maguk logikája szerint haladnak majd tovább. Az előző regényében még csak a magyar népi, falukutató mozgalomról kapunk nagyon meg-rázó és leleplező felvételt, most a magyar köz-zéposztály gondolkodásába szeretne Závada bevilágítani. A múlt jelenidejűségének perspektíváit rejteni igyekvő gondosság legfőbb értelme, annak a mával való nagyfokú, szinte parodisztikus hasonlósága és az attól való ódzkodás, hogy az olvasó majd minden erős, szinte verbális amputációval felérő kijelentést rögtön napjaink politikai zűrzavarához illeszen, s ezáltal kioltsa a múlt halmozott és súlyos tanulságait.

Látni való, hogy a két regény kapcsolódási pontjait egy külön terjedelmes tanulmány mutathatná csak be. Próbáljuk meg összefoglalni a legfontosabbakat. Mindkét mű nagyon alapos történelmi kutatómunka eredménye, amit az író, valóságos kortörténetet óhajtván bemutatni, szinte napi, az újságok hírtartalmával vetekedő információmennyiség feldolgozásával hitelesít. A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban Erdei Ferenc korai eszméi révén mutatja be a hard-dikutaság mára ugyancsak anakronisztikus elképzeléseit Dohányos László alakjában, most *e mellett* a Magyar Testvéri Közösség történetét, peranyagát, a Ráday utcai református egyház intézményeinek történetét, a világháború alatti kétes politikai állásfoglalását, a határrevízióval visszacsatolt területekre való bevonulás anomáliáit, és még e korszak jellegzetes jobb-oldali és nyilas újságjainak eszme-futtatásain kívül Móricz Zsigmond 1919 után írt markánsan antiszemita naplója is megidéződik. Fontos szerepet játszik mindkét műben a fényképezés,

de míg az előző regényben egy „valóságos” piaci fényképpel indít, és a rajta lévő falusi gazdák, néprajzosok figuráján keresztül ismerhetjük meg majd a kort, sőt maga a fénykép is rejtőző kellékként fel-feltűnik a könyvben, leginkább mint a párhuzamosan élt-értelmezett regény (AZ ÉRZELMEK ISKOLÁJA) könyvjelzője; itt már látszólag egy mozzanat mindez, a női főszereplő, Janka hobbiszerű hivatása, miközben a fényképszerűség nagyon is fontos eleme lesz a regénynek, rejtettebb, de lényegibb, mint előzőleg volt.

A két regény központi nőalakja (Viola, Janka) egyébként is rokon lelkek: származásuk, életkoruk, az a tény, hogy nem igazán képesek az önmegvalósításra, s mindketten rossz házasságban élnek-éltek, valamiféle tehetetlen függésben a körülményektől, szinte megszólalásig hasonlóvá teszi őket. Olyan szépasszonyok, akik áradó nőiségükkel állandóan mozgásban tartják a jobbára férfiakból álló társaságot, és akik által a környezetük folytonos, hol nyílt, hol burkolt csábításnak van kitéve. Név szerint is visszatérő szereplő Dohányos László és a háttérben fel-feltűnő felesége, Gerle Mária. Dohányos figurája kisebb zavart is okoz az olvasó számára, mert reflexszerűen visszahozza az ott elmondottakat, megidézi a másik regény szellemét, holott e regényben nincsenek olyan erős antiszemita-fajvédő megnyilatkozásai, mint az előzőben voltak.

A legfeltűnőbb azonban az elbeszélői hang hasonlósága. Nincs vagy alig van narratív külső pont. Az olvasó figyelmét leköti az állandó hangváltás: Ki beszél most? – kérdezzük a regény olvasása közben. Már A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA kritikai megítélésében, a Flaubert-regény nyel való párhuzamok mellett, hasonló hangsúly esett e merőben szokatlan szerzői megszólalásra. Olasz Sándor „eredeti, egyszeri és megismételhetetlen” narrációról beszél a csoportokat, mindenféle közösséget megszólaltató többes szám első személyű elbeszélői hang kapcsán. (ÉRZELMEK ÉS ISKOLÁK. *Bárka*, 2005. 2.), Elek Tibor értetlenségének ad hangot, miszerint ez a „mi” a bűnös nemzet fogalmához való visszaterést jelentené (KIK VAGYUNK MI? *Új Könyvpiac*, 2004. december). Radnóti Sándor a közös felelősséget hangsúlyozza, a regényben az elbeszélő „magára próbálja az antiszemita közbeszéd megannyi regiszterét” (EGY MAGYAR KÉRDÉS. *Jelenkor*, 2005. 7–8.), míg Keresztesi József „politi-

kai tettnek” minősíti a regény narrációját (TÚL A MASZATHEGYEN. *Holmi*, 2007. június). Most alapvetően kissé lélektelennek és mesterkéltnek tűnik az olvasó számára, ha mindenféle átmenet nélkül hol az egyik szereplő belső monológját halljuk, hol még ugyanabban a mondatban egy láthatatlan és jelöletlen csoport, nézősereg elbeszélését. Szerencsére egy idő után mindig kiderül, kiből is jó a hang, de alapvetően még bonyolultabb lett, mint előző regényében volt (ahol az örökös *mi* óhatatlanul a szereplők nyomában vonuló kar képzetét keltette, egy olyan nyájszellem örökös szavalását, ami lehetetlené tette, hogy a szereplőkkel *meghitt* kapcsolatba kerülhessünk).

Most is komikusnak hat kissé, ha egyszerre csak mi vagyunk a református gyülekezet vagy a Magyar Testvéri Közösség – ha meg éppen nyilas keretlegényként „elbeszélünk”, hiszen valamiként átveszi az olvasó is ezt a szerepet, és morálisan ez lenne az egyik funkciója (I. Radnóti Sándor: i. m.) –, de mi (olvasók) levettük magunkról ezt a hangot, mint egy sajátos és perverz ideológia nem ránk szabott kabátját, és valami bohóctréfára gyanakodva, visszadjuk a kellékesnek.

Az elbeszélői hang elemzésekor mindennek előtt azt kell megértenünk, mi is volt, lehetett a célja Zavadának ezzel a meglehetősen szokatlan megoldással. Ha a legalapvetőbb és legfontosabb írói szándék nyomában indulunk el, akkor kézenfekvőnek látszik, hogy a történeti hitelesség (személyre szabott) látszatát szeretne volna elmélyíteni. Azáltal, hogy a szereplők maguk szólalnak meg, és nemcsak a párbeszédben, belső monológban, hanem a narratív közlésben is hozzájuk kötődik a hang, az elbeszélő – mindenkori szereplőként – a saját vakságát, jövőtől való elzártságát hangsúlyozza. Legelemibb és leghitelesebb jelenlétünk, hogy a pillanat tartamában jövőtlenek vagyunk, nem látunk ki a jelenlétből. Csak e vakság révén tehető őszintévé és hitelessé – Závada szerint – a regény szereplőinek naív világlátása. És ezzel egyet is érthetünk. Johanka ritka töménységben adagolt, vérlázító eszméit, Flórián Imre Észak-Erdély visszacsatolásakor érzett vegyes benyomásait, az egész ország közvéleményének lelkesültségét is ezzel a jövőtlenítéssel lehet igazán „felhőtlenne” és hitelessé tenni.

A regény címe is többértelműen ehhez a kirkesztő sovíniszta-antiszemita jelentéshez kap-

csolódik. És ekképp csoda és talány. Végtelenül gazdag és a regény anyagát rejtélyesen izgalomban tartó finom feszültséget gerjeszt. Talán a XIX. század utolsó évtizedében keletkezett politikai fogalom, az „idegen test” a magyarságba beolvadt, az 1867 után gyorsan asszimilálódott német és zsidó származású polgárokat jelölték vele, idejekorán rájuk pírítva, ha túlságosan magyarkodtak, vagy netán liberális, baloldali eszmékkel sértették a magyar társadalom egy meghatározott rétegének ízlését. Ám a kifejezés birtokos többes szám első személyű alakja jóval többet mond, és a regény legértékesebb rétegét érinti. A szereplők túlnyomó része (Flamm család, Weiner család) első vagy második generációs magyarok, német, osztrák, sváb, erdélyi szász vagy éppen zsidó felmenőkkel. Ebben az évben „még” talán megengedhetően idealista magyarságtudattal. Így nőttek fel, gyermekkoruk óta ismerik egymást, szeretik egymást, szerelmek is szövődnek közöttük. Az első zsidótörvény hatására a test elválik a személyiségtől. A tudat továbbra is magyar lesz, de a test idegen, mert zsidó vagy – kevésbé tragikusan – német. Meglehetősen skizofrén állapot, ha a testünk genetikai meghatározottsága lassan távolodik tőlünk. Johanka, Imre, Emma, Janka szinte testvérként, szerelmesekként éltek eddig. A személyes, érzelmi kötelékek továbbra is megmaradnak, miközben Johanka keményen zsidózik, észre sem veszi, vagy kellőképpen alattomos, hogy a számára legkedvesebb lényt, Jankát gyalázza. Te nem vagy zsidó, gondolhatja, hiszen te Te vagy. Mindenki halad sorsa és végzete felé, nem tudnak egymásra másként gondolni, mint ahogy megtanulták. Johanka kiment a nyilas házból Jankát, Janka is szeretné megmenteni a háborús bűnös Johankát, hiszen – talán kissé naiv módon – úgy képzeli, a reménytelen szerelem sodorta a nyilasok közé.

A narráció és a regény világának egy hitelesebb rétegébe léphetünk, ha szemügyre vesszük a regény szerkezeti sajátosságait. Egy baráti társaság gyülekezik Weiner Janka (keresztnevét Móríciz első feleségétől kölcsönözte az író) Várház téri tetőteraszos műteremlakásában. Janka apja kikeresztelkedett zsidó, vidéki földbirtokos, aki egy dzsentri lányt, Cserszegi Laurát vett el feleségül, egy igazi modernista lányt, aki a *Nyugat* köréhez tartozónak érezte magát,

és vélhetően gyermekei is ezt a liberális szellemet örökölték. A regényben alig tetten érhető, de apró utalásokból kiderül, hogy az egész társaság és ezáltal a regény gyújtópontja vagy talán szellemi vakfoltja ez a nőalak, aki korai halála (1918, Kaffka Margit?) miatt nem lehetett részese gyermekei (Janka, Jakab, Ottó) életének. A két család a Jakab–Imre iskolai barátságosán kapcsolódik össze, az akkor még Flamm, mostanság Flóriánra magyarosított hajdani diák Janka anyjába volt szerelmes. Ezt a vonzódást örökölte át az akkor még gyermeklány Jankára. Ott van Emma is, az unokatestvér, aki inkább testvér, hiszen Janka, anyja halála után, az ő családjában nevelődött. Két testvére, Jakab, a bigott kommunista és Ottó, a református lelkész növendék (1944 után az egyház – a zsidó származású hittársaik megmentésére létrejött – illegális szervezetének vezetője). Jelen van a Flamm család néhány tagja. Imre, aki alezredeként vesz részt Erdély részleges visszacsatolásában, Johanka, aki náci eszmékhez közelít, miután irodalmi és költői kísérleteivel kudarcot vallott, Urbán Vince, az unokatestvér, aki korán, félárvaként a család kissé lenézett és kisemmizett ágához tartozik, jelenleg nem túl tehetséges újságíró, aki Kolozsvárról tudósított az országegyesítésről. De a társaság hamarosan bővül, megjön Raposka Károly, Janka hajdani vőlegénye és felesége (a szintén zsidó Sári), Dohányos László, aki, mint már említettük, a népi író-falukutatók világát van hivatva képviselni, és hamarosan szoros, évekre nyúló kapcsolata lesz majd Jankával, ahogy már A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban is helyet kap az örökös miniszter öregedő szeretőjeként, és mindkét regényben babgulyással kínálja a hozzá egyre ritkábban visszatérő hajdani kedvesét. Ott van Futár Endre irodalmár, szintén a feleségével, Iharos Béla, aki a minőségi magyarság értékeinek felmutatásával akarja az itt élő népeket „behódoltatni”. Egy Geiger Márta nevű hölgy, akit Urbán Vince egyenesen Kolozsvárról hurcol magával, kis bűntudattal, mert jól sejthetően Flórián Imre kétes helyzetű szeretője.

A regényt úgy is értelmezhetjük, hogy egyetlen éjszaka története, ezen a „reményteljes” kora őszi húsz év távollét után visszatért Észak-Erdély, s ez a társaság a Janka által főzött babgulyás elfogyasztásával ünnepel, vitatkozik vagy

csak fázékonyan időzik. Megáll a pillanat. Még mindannyian élnek. Emma, az unokatestvér férje, Gábor Dezső is megérkezik a regény végén, ő Miskolcon munkaszolgálatos. Jó dolga van. Vas Gerzson parancsnok becsületes magyar emberként bánik a beosztottjaival. Sőt, Észak-Erdély visszatértét ott is közösen ünneplik. Akár egy fénykép is készülhetne róluk ezen a teraszon. Mind ott vannak. Újra és újra ott, ha az egyes fejezetekben elkalandozik is az író, előre- vagy hátraszalad az időben, mindig visszatér ehhez a virtuális jelenhez. Mintha hatalmas állóképbe merevedett volna a társaság. A kép közepén Janka áll, mögötte talán egy elmosódott kép Cserszegi Laurát ábrázolja, aki mindezt lehetővé tette, hogy ezek az annyira különböző gyökerű emberek egy társaságba keveredjenek. (S mintegy hommage is lehetne a *Nyugat* szelleme előtt, amely először volt képes a legkülönbözőbb származású, de haladó szemléletű művészek összegyűjtésére.) Janka egyik oldalán a Weiner család (Emma, Ottó, Jakab), a másik oldalán a Flamm család (Imre, Johanka, Urbán Vince), és a többiek egy kissé távolabb, néha talán összekeveredve, de mégiscsak ugyanúgy, a maguk alakjába (*testébe*) mélyedve, ha szabadulva is, mégis mozdulatlanul.

A társaságot két szál tartja össze. Az ósrégi szál, a mára kommunista Jakab és a mára magyarosított Flórián Imre hajdani barátsága. A Lónyay utcai református gimnáziumba jártak. A másik szál, hogy Imre, Vince, Johanka, Raposka, Dohányos mindannyian talán egyformán és jelen idejűen szerelmesek Jankába. Az este fő történései a külszínen a politikai nézetek csatája (kommunista, liberális, konzervatív, népi, náci), s ezen túl, de ezzel szoros összefüggésben is, hogy Janka figyelmét és szeretetét, netán tetszését kívívják, s persze a szakvakon túl, a vele való testi-lelki érintkezés.

Alig mozdulnak a figurák, többnyire ugyanazt mondják vagy csinálják, mégis az egyes fejezetek között előre és hátra egyre többet tudunk meg róluk. Olyat is, amit ők már tudnak, és olyat is, amit ők még semmiképpen. Akire a tekintetünk esik ezen a hatalmas pannón, az beszél éppen. Mintha a néző tekintete döntene el, hogy kit is hallgatunk. Hiszen nagyon bizonyolult és kezdetben nehezen kiismerhető kapcsolódási pontok vannak, sokszor kell végignézni az arckokat, az egymásba kapaszkodó te-

kinteteket, az egymás irányába mozduló és a véleményeken félnéken megütőzköző háritásokat. És nem teljesen mozdulatlan ez a kép, van egy szűk időszáv, amelyben mozoghatnak, de mi ebben a mozgásban is csak a mozdulatlanságukat konstatáljuk (érzelmi és ideológiai is ez a mozdulatlanság). Mintha nem is ők mozognának, hanem az idő mozdulna bennük. Az általában ismert és rejtett idő mozgását és történéseit újra és egyre mélyebben beelátjuk a mozdulatlan mozdulatainkba. (Mint a *Krisztusról* készült festményekbe az *Újszövetség* egész történetét.) Két időszáv, délutántól hajnalig, és 1940-től 1947-ig. Mondhatjuk a regényt ekként egy pannó hangzódobozának is, hiszen ha jobban megfigyeljük, a háttérben, talán az ablakon túli utcán vagy a budai parton nyilasok, politikusok, katonák, ávosok is ott vannak a képen. A megszólalások némileg polifón jelleget adnak az elbeszélő hangnak, hiszen akár azt is mondhatnánk, zenei ez a hangzás, a dallamok néha összeérnek, harmonikusan vagy éppen disszonánsan egy nagyobb zenei szerkezet felé közelednek. Am nagyon is tudatosan mindig abbamarad, elhal a szimfonikus összecsengés, mintha ez a világ a káosz, a szubjektív személytelenség nyelvén ismerne csak magára: „Ellenben *Diószegen* nem hagyjuk kirabolni magunkat, hármunkat agyon is lő a román, de öbelőle kettőt meg a magyar katonák terítenek le, kik jönnének éppen eltemetni minket.” (106.)

A regény főbb hiányosságai és hibái Závada túlzott tökéletességre és hitelességre való törekvéséből adódnak. Az egyik legszebb jelenet a bevezető rész, amikor a Kolozsvárra történő bevonulást írja meg, nagyjából Urbán Vince nézőpontjából, az ünneplő várost, amely a János Vitéz daljátékával köszönti az egyesülést. (Ha az író találta ki, remek gondolat.) De mindez szerkezetileg kilóg a regényből, éppúgy, ahogy a Flamm család története is. A regény igazából Janka teraszán kezdődik, első tétova gondolataival, hogy vendégeket hív. Innen kezdve tökéletes lehetne, hiszen majdnem a könyv végéig kitar, és kerekre zárja a történetet. Ugyanakkor a regény túldokumentáltsága, túlzott zsurnalizmusa a könyvről szóló majd' mindig egyik kritikában említődik. A forrásanyagok sokaságát használja az író, szereplői szinte részleteket olvasnak fel az 1940-es újságcikkekből, a Magyar Testvéri Közösség periratá-

ból, Szent-Iványi Domokos irodalmi hagyatékából (aki meggyőződéses antifasisztaként, a pesti zsidóság egyik megmentőjeként meglepően primitív antiszemita irományokat gyártott). Az is kiderül, hogy nemcsak minden fontos dologban követi az eseményeket, de még a lehallgatáshoz fűrt luk is szerepel a regényben. Kolozsvár, Szatmárnémeti, Kassa visszavételének dokumentációja is igencsak hiteles. A regényben megidézt Móricz hasonlóan idegen anyaggal dolgozott az ERDÉLY-ben, hisz az ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓK TÁRA köteteiből sokszor oldalakat másolt ki anélkül, hogy a regény elbeszélői hangját ez megzavarná. Závadánál azt érezzük, hogy ez az anyag nincs kellően bedolgozva a regénybe, kiállnak a cédlák a könyvből, néha pontosan hallani, mikor tér át az egyik korabeli forrásról a másikra a szerző. Talán jó lett volna a regény hajóját kissé lazább kötelekkel horgonyoztatni a kor dokumentációjának öblében, ezáltal valami természetesebb belső ritmusa lett volna a regénynek, s az olvasó is szellősebb, másként hiteles regényt kapott volna kézbe. Az sem mindig egészen világos, hogy míg egyes történelmi figurákat név szerint említ (Bethlen Béla, Werth Henrik, Bartha Albert, Lajos Iván, Donáth György), másokról csak sejteni engedni, hogy kiről is van szó (Gragger Róbert), vagy egész más névvel szerepelnek a regényben (Szent-Miklós István). Megjegyzendő az is, hogy a Johanka mintájául szolgáló, a Magyar Testvéri Közösség perében központi szerepet játszó Pünkösztű László, aki valóban a regényben leírt módon próbált ismerőseitől, barátaitól információkhoz jutni az angol titkosszolgálat számára, öt munkaszolgálatos meggyilkolása miatt jutott végül akasztófára. A perben tanára jó képességű, intelligens, négy nyelven kitűnően beszélő, művészi hajlamú emberként jellemzi. Talán nem ártott volna a regénynek, ha az ő alakjában azt írja meg Závada, hogyan is válhatott ez a fiatal ember vadállattá. (A per során azzal védekezett: „Az akkori korszellem hatása alatt állt.”)

A regény másik fájó hiányossága, hogy nem tud olyan központi figurát teremteni, aki mozgásba hozná a regény nagy alapossággal megteremtett szerkezeti mechanizmusát. Ez bizonyára Janka lehetett volna, de hiába ő a legérzékletesebben ábrázolt szereplő, még így is fakónak hat, szinte passzív részese csak az eseményeknek, hallgatója a politikai vitáknak, mintha

befelé nagyon is sok mindent gondolna, de hogy mit, ez többnyire rejtve marad az olvasó előtt. Mennyivel gazdagabb Emma és a férje, Gábor Dezső levelezése, ahol a kötelező és monoton ismétlődő fordulatokból is érezni, milyen is ez a két ember, nem éppen rossz, de semmiképpen nem szerelmi házassága.

Túlságosan nagyszabású kortörténeti keresztmetszetet szeretett volna az írónak a negyvenes évek magyar középosztályáról, és bár szerkezetileg sokkal tökéletesebbnek érzem, mint A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-t, ugyanakkor esztétikailag nem éri el az előző regény sok-sok feledhetetlen részletének szépségét. Itt hiányzik az „*a transzcendens fény*” (Keresztesi: i. m.), amely AZ ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-ból az egész történetre jótékonyan rávetül. Ott alapvetően a három különálló anyag (a népiesek ideológiája, a hatvanas években játszó ifjúsági regény és a Flaubert remekére hajazó szerelmi regény) össze nem illése, egymást kioltó szellemisége miatt maradt el a várt eredmény.

Feltűnő az is, hogy mennyire szegényes itt a regény lélektani háttere. Némi féltékenység, egy kevés irigység, olykor egy kis önbizalomhiány, mintha az emberi lélek mélyebb rétegeibe itt nem merészkedne az ábrázolás. Nehéz elképzelni, hogy Jakab, Johanka és Imre mi a csodát is keres egy társaságban, mikor kimondottan semmi közük egymáshoz. Csak az író számára fontos ez a három oly különböző ideológiát képviselő karakter. Hiszen nem személyiségekről szól a regény, hanem politikai nézetekről vagy inkább téveszmékről.

Hogy az utolsó fejezetben jelen vannak még, és mind ott vannak, mint az este kezdetén, ez Závada legnagyobb, legmélyebb gondolata. Átcsap rajtuk az idő hulláma, és ők még mindig ott vannak, örökre Janka lakásán. Emmát megölik majd a nyilasok, Johankára kötél vár, másokat börtönbe csuknak. Mégis ez a legszebb a regényben, hogy ott vannak. Már mélyen belátunk minden egyes szavuk mögé, ismerjük az érzéseiket, sorsukat, honnan jöttek, hova mennek. Az idő hulláma átcsapott rajtuk, messze eltávolodott. Jelen vannak, egy más jelenben. Hajnalodik, mint a regény elején, amikor a hajdani Ady-lak, Csucska kastélydombja mögül kel fel a nap. (Már a *Nyugat* Adyja is egész más-ként, a leendő tragédiákat előre sejtő, de a szakadékokat áthidalni akaró mitikus alakként válik fontossá. Értjük, miért is szerkesztette Závada a regény elejére.) A szereplők még min-

dig nem tudják, amit mi tudunk, és naponta látunk: a Nap ugyanaz. A történelem rövid szakaszonként újra és újra megismétli önmagát. Hiszen a regény a múlttal azonos súllyal megidézett felülete a mi jelenünk. A múlt és a ma, ki nem mondott, de közhelyszerűségében is szégyenteljes egygyökerűsége, félelmetes *déjà vu*-je. Hiszen olyan a magyar társadalom elmúlt közel száz évének története, hogy amikor jön a farsang ideje, mindenki felveszi a régi álarcot, ilyen-olyan ómagyar, kisnyilas, vérben úszó szemű maszkot ölt, csontig vetkőzik, lehányja magáról a civilizáció és az európaiság rongyait, és amikor a ceremóniamester beint a nyitó tánc kezdetét, máris be- és megindul a mocskolódás, a verbális és tettleges bántalmazás. Ezt a szégyenérzetet szerette volna Závada a művészet eszközeivel elősalogatni. De, gondolom, csak a báli szezont kihagyók olvassák el ezt a könyvet, mások helyett is ők szégyenkeznek, s közben félve pislantanak az ablakon túlra. Ott kint hajnalodik...

Sántha József

BÉKÉS PÁL-OLVASÓNAPLÓ

Úgy emlékszem, Békés Pált 1986-ban ismertem meg. Nyilván mint a Katona József Színház dramaturgjának, odaadta új darabját, a PINCEJÁTÉK-OT. Ebben egy húszas évei végén járó fiatalember a szerelmét várja, de a házban elromlott a fűtés, s amíg a barátja fölmegy a lakásba, ő tüzelőt akar keresni a pincében. A mindenféle limlom mögül, közül alakok bújnak elő, a ház – mind szimbolikusabban Egy Ház – volt lakói a tragikus magyar történelem különböző korszakaiból, hogy mindinkább összefonódjanak a történeteik, fokozatosan lelepleződjenek a kisemberek történelmi bűnei. Persze csak a főszereplő látja őket, barátja, mikor először lejön érte, nem, és végül maga is beolvad a „pincemagyarok” közé, másodsorra a barát már őt sem találja, csak élettelen lomokat lát. A darab nem tetszett, sosem állhattam a dramaturgiai trouvaille-ra épülő, technikás színdarabokat, de fontosabb, hogy huszonöt éves fennállása alatt a Katona József Színháznak sem volt olyan pillanata, amikor vonzódott volna hozzájuk.

A dráma mindig konstruált ugyan, de ha nem hús és vér, hanem csont és bőr, azaz mindig látható a trouvaille és a technika, mely utóbbi általában az információk fokozatos adagolása, ami által pedig az előbbi példázattá válik, úgy a színház dolga nem a darabban rejlő élet kibontása, hanem a konstrukció étellel való föl-töltögetése, s ez a színház számára kevésbé vonzó feladat. Ráadásul e konstrukción belül Békés a magyar történelmi bűnöknek szinte enciklopédikus teljességére törekedett, s ez anyagát csupaszága ellenére didaktikusan zsúfolttá is tette. E kendőzetlen véleménnyel megokolt elhárításom nem akadályozta meg, hogy kelles, beszélgetős kapcsolat alakuljon ki közöttünk, s ő gyakran hívta föl a figyelmemet külföldi sikerdarabokra, mindig az angol nyelvű színházi világból. Egykori angol szakostól és aktív angol műfordítótól ez természetes is volt, de egyre világosabbá tette, hogy drámai-színházi ízlésünket mély szakadék választja el egymástól, minden javaslatából a „well-made play” különböző modern alakváltozatai és a hollywoodi mozdramaturgia fogásai kedvetlenítettek el.

Több mint egy évtizedig feszélyeztet, hogy a – remélhetőleg – kölcsönös rokonszenv ellenére éppen e mindkettőnk számára oly fontos műfaj/művészet kérdéseiben rendszeresen elmegyünk egymás mellett, sőt: hogy Békés Pál számomra inkább beszélgetőtárs és a *LOLITA* bravúros fordítója, mint önálló író. A 90-es évek végén azonban megütöttek azok a rövid írásai, amelyek az *Élet és Irodalomban* kezdtek megjelenni, majd 1999-re *BÉLYEGGYŰJTEMÉNY* címmel kerek köteté álltak össze. Persze nyilvánvaló volt, hogy ott vannak mögöttük Örkény István „egyperces novellái”, de a „bélyegek” mégsem utáztatok voltak. Örkény remekei esetében az „egyperces” jelző sokszor csak képletesen értendő, valójában csak a „rövid” érzékletes metaforája, Békés „bélyegei” viszont még csak „egypercesek” sincsenek, a leghosszabb is éppen hogy csak kitölti a karcsú kis könyv egyetlen oldalát. Ehhez képest jó néhányuk nem egy sokatmondó, tragikomikus vagy groteszk eset, pillanat vakuvillanása, hanem egy karakterisztikus *történetet* ránt össze. A kötet két témaköre: család- és személyes élettörténet, illetve történelem és nagyvilág – hol egymás mellett, hol az előbbi az utóbbitól áthatva. Jó és hatásos könyv, és mindig van abban valami szépség és valami